

— az irodalmi életben jelentkező csoportosulások, bezárkózások és e jelenség okai;

— mi a szerepe és hogyan értékelhető a társadalmi erők segítése, illetve segíteni akarása az irodalmi alkotómunka, illetve az irodalmi élet fellendítése terén?;

— a jugoszláviai magyar irodalom és népeink és nemzetiségeink irodalmának kölcsönhatása;

— a külföldi szerzők szerepeltetése folyóiratainkban;

— könyvkiadási politikánk;

— irodalmi kritikánk jellege, szintje, céltudatossága, tematikája, szervezetsége stb.

A november 11-én megtartott tanácskozássra három rövidebb vitaindító beszámoló készült el:

1. Bodrogvári Ferenc: Esztétikum és forradalom,

2. Bányai János: Kérdés(es) kritikánkról,

3. Bosnyák István: Tézisek és kérdések irodalmi balodalunk múltjáról és jelenéről.

Folyóiratunk e számában — az említett írások mellett — közöljük még Urbán János: Az eszmei elkötelezettség, irodalmi kritikánk, a társadalmi erők segítségének néhány kérdése és Dér Zoltán: A kritika haszna című beszámolóit, valamint Horváth Mátyás, Bosnyák István és Bodrogvári Ferenc autorizált hozzászólását.

A közölt anyaggal a vitát nem zárjuk le, folytatjuk. Szóban is, írásban is, mert jog és feladat is, hogy időnként a nyilvánosság fóruma előtt véleményt nyilvánítsunk azokról az irodalmi problémákról, amelyek akár nyíltan, akár lappangva, de érzékelhetően jelen vannak irodalmi életünk mindennapjaiban.

Hamarosan újabb tanácskozássra, a vita folytatására hívjuk tróinkat. Akik elfoglaltságuk miatt nem tudnak megjelenni e tanácskozáson, vagy egyetértve Bosnyák Istvánnal, úgy tartják, nincs értelme, hogy „akár még egyszer, más alkalommal és sokkal több résztvevővel, pusztán szóbeli információk formájában »vitakozzunk«”, de van mondanivalójuk, azoknak írásos hozzászólását várjuk, mivel a vita mindaddig tart, amíg közlésre alkalmas cikkeket kapunk.

ESZTÉTIKUM ÉS FORRADALOM

1.

Az igazán szabad, humánus társadalomban lehetőség nyílik arra, hogy az ember »minden species mértéke szerint« (Marx), a »szépség törvényei szerint« alkosson. Erre az ember — elvben — most is képes, de ez a nembeli, lényegbeli tulajdonsága általános méretekben nem valósulhat meg a társadalom osztályszervezete miatt. A forradalom feladata egy esztétikai univerzum — a szabadság birodalmának — megvalósítása. A forradalom tehát a partikularitástól a nembeliséghez való emelkedés, a magánvaló létezésétől a magáértvaló (s ezzel számunkra való) létezésig való fejlődés tudatos tevékeny folyamata.

2.

Amennyiben elfogadjuk a fenti meghatározásokat, úgy a művészi alkotótevékenységet, s ezen belül — szűkítve a fogalom terjedelmét — az irodalmi alkotótevékenységet egy általános értelemben vett esztétikai-farradalmi tevékenység elkötelezett, méghozzá objektíve, a dolog lényegéből eredő, magánvalóságában elkötelezett alkotóelemének, megnyilvánulási módjának, formájának kell tekintenünk.

Továbbá — ha mindez így igaz — felmerül a kérdés: szükséges-e vajon, hogy az irodalmi alkotás objektíve forradalminak minősíthető folyamatát szubjektíve is tudatosítsuk; spontaneitását meghatározott irányba — s milyen, mi által és milyen keretekben meghatározott irányba — igazítsuk? Nem jelenti ez az alkotói szabadság, s ezáltal minden szabadság — noha jóindulatú, de mégis káros — megcsonkítását; diktatúrát stb.?

3.

Az általunk felkínálandó válasz megköveteli, hogy előbb egy szükséges kitérőt tegyünk, s kiinduló megállapításaink egyes tételeivel kapcsolatban magyarázatokkal szolgáljunk.

Az ember nembeli tulajdonságait Marx, Márkus György és Heller Agnes nyomán a munkában, egyetemességben, társadalmiságban és a szabadságban jelöljük meg. Ezek történelmileg változó és fejlődő tartalmú reális lehetőségek; szubsztanciális alapjuk a kumulatív, irreverzibilis történelem. Az emberi lényeg alakulva alakító; konkrét »itt és most« megjelenési formája az »emberi természet«, amely — az eddigi fejlődés következtében — szükségszerűen temporárisan, de nem »sub specie aeternitatis« elidegenedett.

Az elidegenedés forrása az osztálystruktúrájú társadalom. Ezen belül a termelés tárgyai, eszközei, objektumai, valamint szubjektumai magánvalóságukban nem eleve elidegenedettek, noha megjelenésükben azok is. Pontosabban és konkrétan, de egyszersmind szűkítve, egyoldalúan fogalmazva: a technika-technológia, az egyedek és embercsoportok, a társadalmi élet legkülönbélebb heterogén és egymással koliziós szférái (melyek közül döntő jelentőségű a gazdasági szféra) nem mutatnak olyan spontán, objektív fejlődési tendenciát, amely egyalternatívájú jellegével egyre inkább lezárná a szabadság, a humánus — az esztétikai univerzum — felé vezető utat. Ellenkezőleg: az objektív lehetőségek egyre nagyobb skáláját nyújtják, melyeket az irodalmi alkotónak ki kell használnia (például a technika nyújtotta lehetőségeket csakúgy, mint a korszerű társadalmi viszonyok által felkínált új tartalmakat és megjelenítési formákat).

Ahogyan a technika-technológia fejlődése egészen új alternatívákat hoz létre, ugyanúgy nyílik objektív lehetőség a radikálisan új, humánus emberi szükségletek kialakulására és kibontakozására is. Ilyen értelemben beigazolódtott Marx feltételezése, melyet a *Grundrisse* soraival úgy fogalmazott meg, hogy az ember regulatív erőként a termelési folyamat mellé lép, megszűnik a folyamat manipulált alkotórésze, a gép eleme lenni. A munka — s kiteljesedett értelmében az össz emberi praxis — révén az ember anyagcseréje a természettel megvalósíthatja a természettel való irányított egységet, megszüntetheti a pozitivist-pragmatista viszonyulás idegen törvény erejével ható kényszerét. Más kifejezésekkel élve azt mondhatnánk, hogy a modern társadalom egyetememes

áru-pénz fetisizmusa jótékonyan szüntette meg az egyediségre, a partikularitásra zárt primitív, látszólagos teljes-tökéletességét az emberiségnek, illetve a konkrét egyedeknek, ám a látszólagos teljes-tökéletes »kiürültség« »pénzközössége« olyan véghez vitt elidegenedettségi forma, amely létrehozza önmegszüntetésének reális feltételeit. Ehhez azonban tudatosan szervezett akció szükséges; hogy a történelmileg kialakult sokrétű kauzális sorokat a teleológiai tételezési skála maximálisan humánus alternatívájának szolgálatába állíthassuk (Lukács György).

4.

Abban a történelmi helyzetben, amikor az »éhség forradalmának« koncepciója idejét múlta, a humanista szocialista, demokratikus alternatíva megvalósítási folyamata megköveteli, hogy a véghez vitt politikai forradalom után ne álljunk meg a különféle gazdasági és kulturális reformoknál. Ezek, végtére is, csupán az osztálytársadalomban kialakult elidegenült — kvantitatív — szükségletek, a birtoklás, a hatalom stb. perpetuálását célozzák. Minőségi változást csupán a radikálisan új, humánus emberi szükségletek tudatos kialakítása jelenthet. Ezért a kulturális forradalom, az életforma esztétizálásának forradalma (az esztétikum kifejezést legszélesebben, a bevezető tételek értelmében használva) ma kivételes jelentőségre tesz szert.

Vizsgálva a kulturális forradalom értelmezését — s ezzel visszatérve eredeti kérdésfeltevésünkhöz —, az elmondottakból kényszerítő erővel következik az az állásfoglalás, amely elveti a szabadság kifejlődésének spontán téziséit. Az objektív lehetőségek elvont-általános levése a tudatos szubjektív befolyásolás híján önmagát az elidegenedtség meglevő kereteiben — noha némi színeváltozással is — konkretizálja a különösség és az egyediség szintjén. Ez a megállapítás szépen vonatkoztatható minden irodalmi alkotásra is, amelynek tudatos háttere, enyhén szólva, kétséges. A »nem tudva tett« veszélyeiről Marx is, Lukács is bőven beszélt már.

A tudva tett szintje azonban — durván körvonalazva — legalább kétféleképpen jelentheti az elidegenedtség védelmezését.

Az az irodalmi alkotás, amely az elidegenedtség irracionalista voltának az abszurdumba hajló ábrázolásával a minden létező kritikájának tekinti magát, tulajdonképpen a rossz általánosság csapdájába esik és vagy a kétségbeesés kiuttalanságában ténfereg, szadomazochista hangvételének céltalanságát hiába próbálja leleplezni egy álobjektív »l'art pour l'art« tételezésével, avagy az intuitív forradalmisággal, amely legfeljebb a bizarr tartalom és formabontás forradalmilag diszfunkcionális tényére szűkül; illetve, másik változatában, ugyanez a beállítottság hiába próbálkozik a forradalomnak tisztán utópikus transzcendenciájával; az eredmény mindig ugyanaz marad: elidegenedtség az elidegenültségtől, de nem annak felszámolására tett konkrét tevékenység (amely még jómaga is magán viseli az elidegenültség jegyeit, hisz a művészet sem lépheti át abszolúte módon saját korát).

A dolog lényege akkor sem változik, ha ezt az egysíkú attitűdöt látszólag megduplázzuk a vörös — fekete, jó — rossz stb. klasszikusan dogmatikus szemantikája szerint. Ilyenkor a különbség mindössze annyi, hogy amíg az álforradalmi ultraradikalista kritika, irodalom stb. a »van« és a »kell« jelen — jövő dimenzióira osztott polarizálásával a jót, igazat stb. mindig szívárványkergetően transzcendálja, addig a dogmatikusok a jelen dualizálásával egy abszolúte rossz-

szal egy »van« és »kell« már megvalósultnak kikiáltott eszméjét helyezik szembe. Így az első változat az adott negatív apológiája, a másik pedig pozitív apológiája. A színárnyalatok mellékesek. A mennyország mindig elérhetetlen; egyszer »ugrani« kell bele, máskor pedig a végtelenségig többet kell érte dolgozni. A mennyország így is, úgy is a »majd aztán« területe.

5.

A harmadik megoldási lehetőség feltételezi az irodalmi alkotás forradalmi elkötelezettségét, mégpedig többféle szinten.

Ez azt is jelenti, hogy forradalmilag szervezett párt vezetése nélkül nem valósítható meg a radikális, humánus emberi szükségletek kialakítása. Lenin tapasztalatai és elméleti fejtegetései elég indokul szolgálhatnak. Spontán módon sem a »nép«, »munkásosztály« stb., sem az »intelligencia«, »alkotók« stb. nem termelnek ki akcióképes, életrevaló forradalmi szükségleteket.

»Mi azonnal akarjuk építeni a szocializmust abból az anyagból, amelyet a kapitalizmus hagyott ránk egyik napról a másikra, most mindjárt, nem pedig abból az emberanyagból, amelyet melegágyban készítenek elő...« — mondta Lenin (Művei 29. Bp., 1953. 56—57.). Ez azt is jelentené, hogy nem teremthetünk valamilyen sajátos, gyöker nélküli »proletkultot«, melynek egyetlen és szűk keretek közé szorított síkjában kell alkotnunk, de azt is jelenti, hogy »egyesítsük a győztes proletárforradalmat a burzsoá kultúrával, a burzsoá tudománnyal, amely eddig kevesek kincse volt« (uo. 62). Új kultúra ezek szerint a megszüntetve megőrizett és továbbfejlesztett régi. Ennek elsajátításához azonban tanulás-tanítás kell. A »harmadik lehetőség« tehát szigorúan pedagógiai feltételezettségű!

6.

Az elején azt mondtuk, hogy a forradalmiság a partikularitástól a nem-beliségig való emelkedésnek homogenizációs folyamata. Ez a megállapítás — az elmondottak fényében — egyaránt érvényes mind az irodalmi alkotóra, mind az olvasóra.

Közismert dolog, hogy az irodalmi alkotás — mint minden esztétikai tevékenység — a különösség kategóriájának alkotó alkalmazásával arra képes, hogy az általános értékeket az egyedbe interiorizálja s ezáltal az egyedet a személyiség integrációs szintjére emelje. Ez a pedagógiai funkció konkrét vetületeiben semmi esetre sem lehet a »magister dixit« elvére alapozott. Ezt nem teheti meg az ideológiai vezetés sem. Ha pedig megteszi, akkor önmagát ítéli el. Ennek az önitételnek egyenes megnyilvánulása lesz az »agitpropos« sékelyesség szemforgató értéktelensége, amely viszolygást kelt, s papírozónbe füllesztja az értelmet. A »felemelni a munkástömegek kulturális színvonalát« nem jelenti azt, hogy a felemelők a felemelendők felett vannak. A munkásosztály műveltségi elven történő hierarhizálása megengedhetetlen. S ha nem engedhető meg, akkor ez azt jelenti, hogy a munkásosztály objektíve heterogén műveltségű. Ha pedig ilyen, akkor önmaga tanítója-tanulója. Egyesek egy dolgot, mások más dolgot tudnak jobban. Az irodalmi alkotás esetében ez azt jelenti, hogy az írónak is tanulnia kell azoktól, akiket — más szempontból — taníthat. Ez az elv viszont ismét igazolja a szervezett pártvezetés szükségességét a »virágozzék: minden virág« parttalan szabadság(talanság)ával szemben.

Végezetül, mindebből az következik, hogy az elkötelezett (önszántából, a humánium objektív szükségszerűségéből fakadó szabadságából elkötelezett) irodalmi alkotó mindig önmaga bírója és vádlója is. Ha ilyen, akkor irodalmi tevékenysége a különösség szintjén mozogva az általánosba homogenizálja alkotóját és olvasóit is. Ehhez nem lehet tartalmi és formai recepteket adni. A műveltségi szint emelése egyaránt kíván »alacsonyabb« és »magasabb« megközelítési módokat, különféle tartalmi és formai megoldásokat. Ezek híveinek szükségképpen vitázniok kell egymással; nem a legyőzés miatt, hanem a kölcsönös megtermékenyülés óhajától vezetettve a sajátosságok fenntartása, sőt kiélezése mellett. De mindenek »a harmadik lehetőség« belül kell történnie. Ekkor — hiszem — az irodalom hozzájárul az új szükségletek esztétikai univerzumának kialakításához: sohasem egyetemességű, de igenis általános érvényű Igénnyel. És ez is nagy feladat.

BODROGVÁRI FERENC

KÉRDÉS(ES) KRITIKÁNKRÓL

Kritikánkról elmarasztalóan szokás beszélni. De egyszer sem mértük még fel, indulatok nélkül, elvi és elméleti szempontokat kiemelve, kritikánk helyzetét, feladatát, mulasztásait, érdemeit. Hamarosan fel kell tenni a kérdéseket: milyen szempontok alapján ítélt, milyen irodalmat affirmál, vannak-e filozófiai és ideológiai alapelvei; de azt is: vannak-e belső értékei? És mindenekelőtt milyen hatást vált ki (ha kivált) irodalmunk életében?

Nemcsak a kritikának a kérdései ezek, hanem egyúttal az irodalom lényegbevágó problémái is.

Ha felsoroljuk azokat a kérdéseket, amelyek alapján a kritikáról beszélni kell és beszélni lehet, máris kimondhatjuk: irodalmi bírálatunk rászolgált a gyakori elmarasztalásokra. Ítéletei gyakran a levegőben lógnak, sokszor nem tudja követni a költői szó és gyakorlat útjait, nemegyszer hangulatokat áraszt okfejtés helyett. Leginkább azonban azért, mert sokszor szinte semmit sem ad hozzá a műalkotásokban, azok nagyobb csoportjában, részleteiben, egy-egy mozzanatában realizált költészetfogalomhoz; alig vannak ismeretei az irodalmiság körében, etikáról beszél, ahol esztétikáról kellene szólnia, hasznossági tényezőkről, ahol a szép kérdései merülnek fel. Éppen ezért követ el sorozatos hibákat, a legnagyobb hibát is, a valóságos irodalmi értékrend megsértését, felborítását; nagynak kiált ki silány és kontár munkákat, enged a népszerűségnek, elhallgat igazi értékeket.

Ezért mondhatjuk kritikánkat kérdésešnek.

Kétségtelenül, a kritika legösszetettebb problémája az érték kérdése. Mit jelent az irodalmi érték, milyen összetevői vannak és milyen fogalmakkal írha-